

- 2005 роках. – К.: АМК України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики, ДУ "Інститут економіки і прогнозування НАН України", 2006. – 40 с.
12. Лозова Г. М. Демонізація економіки України та її наслідки // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 11. – С. 93–96.
 13. Ойкен В. Основы национальной экономики : Пер. с нем. – М.: МО.,1996. – С. 214.
 14. Парето В. Учебник политической экономии, 1906 // 25 ключевых книг по экономике. – Изд-во "Урал-LTD", 1999. – С. 257–278.
 15. Пигу А. Экономическая теория благосостояния. – М., 1985. – Т. 1. – С. 326.
 16. Портер М. Международная конкуренция: Пер.с англ. / Под ред. В.Д. Щетинина. – М.: МО, 1993. – 896 с.
 17. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1986. – 472 с.
 18. Розвиток секторів і товарних ринків України / За ред. проф. В.О. Точиліна. – Ужгород: ІВА, 2001. – 400 с.
 19. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход: Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 91.
 20. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция: исторический ракурс // Вехи экономической мысли. Теория фирмы. Т. 2. / Под. ред. В.М. Гальперина. – СПб. Экономическая школа, 1999. – С. 299–328.
 21. Стігліц Дж. Економіка державного сектора. – К.: Основи, 1998. – 854 с.
 22. Україна–2015: Національна стратегія розвитку // Громадсько-політичне об'єднання "Український форум". – К., 2008.– 73 с.
 23. Филюк Г.М. Вплив бюджетно-податкової політики на трансформацію ринкових структур в Україні. – Фінанси України. – 2009. – № 5. – С. 56–65.
 24. Черненко С.О. Конкуренція та ефективність товарних ринків в Україні : монографія. – К.: КНТЕУ, 2006. – 171 с.
 25. Чирков В. Г.. Экономическая эффективность инновационных инвестиций: Фрагменты методологии. – К.: СПД ФО Кучеренко, 2002. – 116 с.
 26. Шумпетер Й.Капіталізм, соціалізм і демократія / В.Ружицький, П.Тарашук (пер. з англ.). – К.: Основи, 1995. – 540 с.
 27. Bain J.S. Industrial Organization. – N.Y.: Wiley&Sons, 1968.
 28. Cowling K., Mueller D.C. The Social Costs of Monopoly Power // Economic Journal. – 1978. – December. – Vol. 88. – P. 727–748.
 29. Galbraith John Kenneth. American Capitalism, reved. Boston: Houghton Mifflim Company. – P. 86–88.
 30. Harberger A. Monopoly and Resource Allocation // American Economic Review. – 1954. – Vol. 44. – P. 77–87.
 31. Mason E. The Corporation in Modern Society. – Cambridge., Mass.: Harvard University Press, 1959.

УДК 336.22:34

ФІНАНСОВА ТА ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМАТИКА В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ МИСЛИТЕЛІВ XVI-XVIII СТ.

Лишко С.В., к.і.н., ст. викладач
Черкаський державний технологічний університет

Статья посвящена проблемам взаимосвязи развития европейских стран и финансово-экономических исследований и формированию финансовых и финансово-правовых наук в период раннего Нового времени.

Ключевые слова: финансовая и финансово-правовая проблематика, развитие европейских стран.

The article considers the relationship between development of European countries and financial and economic research, and creation of financial and financial legal sciences during early modern period.

Key words: financial and financial legal problems, development of European countries.

Постановка проблеми. На шляху нашої держави до створення економічних підвалин демократичного суспільства виникає гостра потреба у вивченні та осмисленні історії основних вітчизняних фінансових інститутів та фінансової політики. З часів стародавнього світу людству відоме правове регулювання фінансових відносин в державі, але фінансова і тим більше фінансово-правова науки як соціальне явище досить молоді. Хоча, не можна залишити поза увагою вчених античного світу – Аристотеля, Ксенофонта, Платона, Цицерона, які, досліджуючи проблеми управління державою, її устрій, не

могли залишити осторонь і питань, пов'язаних з її фінансами. Ксенофонт у своїй праці "Про доходи Афін" (IV ст. до нашої ери) рекомендував деякі фінансові заходи – зокрема, правителям здавати в оренду державне майно та запроваджувати податки і мито для одержання доходів в державі та її добробуту, а промислові класи населення звільнити від деяких податків, військової служби та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Російський дослідник XIX ст. В.О. Лебедев справедливо зазначив, що "поява наукових досліджень про фінанси не співпадає з появою фінансового господарства" [1, с. 51]. І дійсно, наука фінансового права як самостійна юридична наука з'явилася лише наприкінці XIX ст.; її появі передувало виникнення і розвиток інших наук: камералістики, фінансової науки. Наука фінансового права поступово виділилася з цих наук.

Основні результати дослідження. Нова епоха, що прийшла на зміну Середньовіччю, пов'язана з інтенсивним розвитком економічних відносин. У XVI–XVIII ст. у країнах Європи відбувалися події, внаслідок яких з'являються абсолютні монархії, що об'єктивно вплинуло на зростання видатків казни. В даний період, виникають командно-адміністративні системи Франції, Швеції, Росії та Пруссії, функціонування яких супроводжувалось значним зростанням державних видатків, що сприяло дослідженню проблем державних фінансів, в першу чергу податків державознавцями, камералістами (поліцейстами) та економістами.

Фінансова політика цих держав спрямовується на удосконалення податкових систем; фінансово-правова наука знаходилась тоді лише в стані ембріонального розвитку і розвивалась в складі інших наук [2, с. 39]; в економічних дослідженнях на перший план висувається фіскальна проблематика.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. панував погляд на фінансову науку як на розділ політичної економії. Професор Гейдельберзького університету К.Г. Рау зазначав, що наука про покращення влаштування урядового господарства чи про кращий засіб задоволення державних потреб матеріальними цінностями називається наукою про фінанси та складає частину політичної економії. "Її нерідко називали також камеральною наукою у вузькому розумінні слова, адже спочатку під камеральними справами чи камеральними заняттями розуміли лише фінанси, і лише після створення камер-колегії до її складу увійшли і інші справи, не фінансові, так звана поліція. Науці про фінанси часто давали назву науки про державне господарство, але краще зберегти цю назву для усієї політичної економії" [3, с. 4]. Історію фінансової науки Рау поділяє на три періоди: 1) ненаукового стану, 2) переходу до наукової обробки у XVIII ст. і 3) період наукового стану; цю точку зору підтримував і його учень, вчений із світовим ім'ям В.А. Лебедев [1, с. 56].

Коріння камералістики сягають XVI ст., а у XVIII ст. під впливом потреб ефективного ведення двірцевого господарства в Німеччині вона з'являється як окрема наука, що досліджувала цілий ряд взаємозалежних проблем: державне управління, державні фінанси, економіку, аграрну та гірську справу, торгівлю і т.д. Її найбільш яскравими представниками були І. Зонненфельс, Шрьодер, Ф. Юсті, Л. фон Секондорф, Берг та ін. Ці вчені досліджували державні фінанси під кутом зору проблем державного управління, або так званого поліцейського права, досліджували рівень добробуту населення від його платоспроможності щодо податків. Вперше системний виклад основних положень фінансової науки був реалізований в 1746 р. Ф. Юсті в його основній праці "Система фінансового господарства", за що деякі вчені вважають саме його батьком фінансової науки [4, с. 40].

Все ж, витоки фінансової науки пов'язують з іменем французького вченого Ж. Бодена і його працею "Фінансові нерви держави" (1577 р.). Лише після цього з'являються ґрунтовні дослідження практичного характеру італійських вчених Ф. Петрарки, Бернадо, Дж. Баторо, Н. Макиавелі та ін., які ґрунтувалися на досвіді успішної організації фінансів в італійських міських республіках Венеція та Флоренція.

Батько англійської політичної економії Вільям Петті, аналізуючи доходну і розходну сторони державного бюджету в "Трактаті про податки і збори" зазначав, що для його ефективного наповнення необхідно провадити виважену податкову політику, мати чітке податкове законодавство [5, с. 16], а податки повинні стягуватись пропорційно з усього населення держави [5, с. 25]. На думку В. Петті, батьками багатства є праця і земля. Відповідно, він звертає увагу на можливе ситуативне правове регулювання податку з останньої, що у випадку нарахування податку на ренту із землі "земельний податок стає нерівномірно стягуваним акцизом на споживання" [5, с. 31]. В. Петті вважав, що якщо земельний податок справляється з будівель в залежності від їх вартості, то у випадку використання останніх для отримання прибутків це є цілком логічним, як, наприклад магазинів, але якщо земельний податок справляється з житлових приміщень, він є акцизом [5, с. 32].

Джон Локк, стверджуючи, що всі податки, включаючи акцизи, після різних перекладань у кінцевому рахунку падають на землевласників, на початку 90-х років XVII ст. висуває проект єдиного земельного податку. На думку Локка, торговці перекладають акцизи на споживачів. Але велику масу

останніх складають сільські або промислові робітники, які могли нести на собі акцизи, адже в ряді випадків вони були не в змозі навіть себе прокормити, і тоді за законами Англії їх був зобов'язаний брати на утримання прихід*. Фонд для утримання незаможних склався з внесків землевласників, в залежності від розмірів їхніх земель. Головний тягар акцизів, на думку Локка, у будь-якому випадку лягав на власників землі, а за допомогою єдиного земельного податку можливо лише досягнути справедливого обкладення.

Давид Юм в есе "Про податки" (було опубліковано вперше в 1752 р.) рішуче заперечує "деяким письменникам" (Д. Локку – С.Л.), які вважають, що всі податки, зрештою, падають на землю, і що з цієї причини всі їх потрібно замінити одним-єдиним земельним податком. Юм вважав, що саме акцизи рівномірно розподіляються серед населення пропорційно їхньому бажанню і необхідності споживати ті чи інші речі [6, с. 135].

У XVIII ст. у Франції виникає школа фізіократів, в якій ідея єдиного податку (на землю) займе центральне місце. Вони виходили навіть з того, що лише земля дає чистий прибуток, а мануфактура і торгівля ніяких нових цінностей не створюють, тому єдино допустимим засобом отримання державних доходів є саме земельний податок. Один із засновників цієї школи Анн-Роберт-Жак Тюрго, перебуваючи на посту міністра фінансів Людовіка XVI, спрямував свої зусилля на оздоровлення фінансів країни, намагаючись ліквідувати системи податкових відкупів та обкладанням доходів від земельної власності. Він спробував шляхом ряду реформ на практиці втілити ідеї фізіократів у життя: видається едикт про ліквідацію цехів і свободу промислів, вводилась вільна внутрішня торгівля хлібом, шляхова повинність замінювалась грошовими платежами для усіх землевласників незалежно від станової приналежності [7, с. 148–149]. Але опозиція придворної аристократії, дворянства та податкових відкупників призвели до відставки міністра-реформатора.

Ідеї фізіократів не отримали практичного використання; навіть законодавці французької революції, які знаходились під сильним впливом їхніх вчень, не зуміли обмежитись лише земельним податком. Історії відома спроба маркграфа Карла-Фрідріха Баденського матеріалізувати єдиний податок відповідно до задумів фізіократів, але експеримент, проведений у трьох баденських селах, увінчався фіаско [8, с. 170].

Серйозний вплив на самостійне значення науки про фінанси у XVIII ст. зробив англійський політеконом А. Сміт. У 1776 р. він видав книгу "Дослідження про природу і причини багатства народів". Цей твір склався з п'яти книг, остання з яких присвячувалась фінансам – витратам і доходам держави. Деяка увага в роботі приділялася і правовій регламентації фінансів, зокрема податків.

Адам Сміт першим вивів чотири найзагальніших принципи оподаткування [9, с. 588–589], суть яких полягає у наступному:

1. Піддані держави повинні брати участь у її підтримці, сплачуючи податки пропорційно до одержаних доходів.
2. Податок повинен бути чітко і завчасно визначеним, а не довільним.
3. Податки повинні стягуватись у найвигідніший час і найвигіднішим способом для особи, що його сплачує.
4. Стягнення податків повинно бути дешевим.

Зрозуміло, що інструментарієм вирішення поставлених ним проблем може бути лише право, а точніше, фінансово-правове регулювання. Таким чином, можна цілком об'єктивно стверджувати, що А. Сміт зіграв велику роль в розробці фінансово-правових питань і, відповідно, формуванні науки фінансового права, заклавши підґрунтя і шляхи для відділення не лише фінансової науки від політекономії, а й фінансового права від науки про фінанси.

Найбільший вплив вчення А. Сміта мало в Англії та у Франції, тобто тих країнах, де наприкінці XVIII – на початку XIX ст. спостерігався інтенсивний промисловий розвиток. Власне, у цих країнах наука про фінанси та їхнє правове регулювання формувалась відносно самостійно під впливом різних економічних теорій.

Давид Рікардо, будучи найпопулярнішим і найобдарованішим прихильником теорії А. Сміта, розвинув і завершив теорію податків англійської класичної політекономії. На його думку, "податки складають ту частку продукту землі та праці країни, яка надходить у розпорядження уряду; вони завжди сплачуються або з капіталу, або з доходу країни" [10, с. 86]. Він чіткіше, ніж А. Сміт, визначив завдання і особливості податків, довівши, що завданням урядової податкової політики повинне бути заохочення до нагромадження та розширення виробництва, доводив необхідність звільнення капіталу

* Уся країна була поділена на райони, називані приходами. Кожен прихід був зобов'язаний утримувати своїх жебраків, а кожен жебрак — жити у своєму приході (так званий Закон про осілість).

від оподаткування і виступав проти непрямих податків як таких, що збільшують витрати виробництва, зменшують прибуток і скорочують споживання [10, с. 88]. Аналізуючи "піднятий на щит" фізіократами земельний податок, Давид Рікардо окремо виділяє податок на ренту землі та десятину, яка є рівномірним податком, адже нею обкладається як найкраща, так і найгірша земля, причому цілком пропорційно кількості продукту, який дає земля. Він вважав, що десятина відрізняється від згаданого податку "тим, що падає і на ту землю, якої перший не стосується, і піднімає ціну сировини, на яку податок на ренту не впливає" [10, с. 103]. А "земельний податок, пропорційний ренті із землі і змінюється з кожною зміною ренти, є в дійсності податок на ренту" [10, с. 106]. Д. Рікардо зазначає, що якщо земельним податком буде обкладена вся земля, яка обробляється, то незалежно від його ставок, він буде податком на продукт і тому підніме ціну останнього. На його думку, землевласник не може бути суб'єктом оподаткування, адже він не отримує ренти. Земельний податок, вказує Рікардо, або розмірюється відповідно до якості землі та її врожайності і тоді нічим не відрізняється від десятини, чи може бути однаковим для кожного акру землі, що оброблялася, якою б не була її якість. Але в останньому випадку обкладання здійснюється нерівномірно і суперечить четвертому правилу А. Сміта стосовно податків. Загалом же, дослідник зазначає, що незалежно від того, обкладається валовий чи чистий продукт землі, земельний податок однаково є податком на споживання і стосується землевласника та фермера лише в тій мірі, як і інші податки на сировину виробу [10, с. 110–111]. Теоретичні засади вчення Д. Рікардо мали не лише значну кількість послідовників, а й практичне втілення в законодавстві багатьох країн [4, с. 42].

Досить близькими до поглядів Вільяма Петті та Давида Рікардо і прямо протилежними переконанням фізіократів щодо збору податків були ідеї Дені Дідро. На його думку, земельна власність – це перш за все власність селянська, трудова, а єдиний податок буде самим згубним з податків, якщо він не буде стосуватися всіх громадян. Дідро вважав, що не повинно бути податних станів, як це практикувалося, необхідно було негайно ліквідувати відкупи та відкупну систему* справляння податків [11, с. 502].

Висновки. Таким чином, можна переконливо стверджувати про взаємозв'язок розвитку політичних процесів на Європейському континенті, зокрема, між появою абсолютних монархій протягом XVI–XVIII ст. та становленням фінансово-економічних досліджень і формуванням фінансової та фінансово-правових наук у період раннього Нового часу. Саме праці західноєвропейських мислителів у галузі державних фінансів заклали основу для виникнення і розвитку фінансової та фінансово-правових наук. Деякі тези, сформульовані класиками, не втратили актуальності й на сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лебедев В.А. Финансовое право. Учебник. – М.: Статут (в серии "Золотые страницы российского финансового права"), 2000.
2. Бельский К.С. Финансовое право. – М.: Юрист, 1994.
3. Рау К.Г. Основные начала финансовой науки. – Т. 1. – СПб., 1867. – 372 с.
4. Василик О.Д. Теорія фінансів : підручник. – К.: НІОС. – 2000. – 416 с.
5. Петти В. Экономические и статистические работы. – М.: Соцэкгиз, 1940. – 211 с.
6. Майбурд Е.М. Введение в историю экономической мысли. От пророков до профессоров. – М.: Дело, Вита-Пресс, 1996. – 544 с.
7. Каратаев Н.К., Степанов И.Г. История экономических учений Западной Европы и России (до возникновения марксизма). – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 440 с.
8. Иловайский С.И. Учебник финансового права. – Одесса: Типография Штаба округа, 1899. – 385 с.
9. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 677 с.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и податного обложения // Сочинения . – Т. 2. – М.: Соцэкгиз, 1935. – 295 с.
11. Дидро Д. Собр. соч. в 10-ти т. – Т. X. – М.; Л., 1936. – 652 с.

* Порядок стягування податків у всіх європейських державах, крім Англії, у XVIII в. був більш-менш однаковий. Система відкупів застосовувалася й у Російській імперії, а грабіж чиновниками платників податків був загальним явищем.